

Kütüb-i Sitte'deki Fırka Mensuplarının Sünnî Toplumdan Dışlandığının İspatı

Christopher MELCHERT / Çev. Ahmet Tahir DAYHAN*

Ehl-i Sünnet anlayışı aşağı-yukarı III. hicrî / IX. milâdî asırda kristalize oldu, belirginleşti. İrcâ, kader ve i'tizâl gibi alternatif teolojiler içeri sokulmazken, yeni Sünniliğin merkezinde Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarının Gelenekçi/Hadîse dayalı itikadı yer aldı.¹ Ehl-i Sünnet Müslümanlar böylesine dışlanmış kelâmî ekollerin önemli öğelerini bugün de destekliyor olabilirler; ancak hâlâ Mürcie, Kaderiyye, Mu'tezile vb.² diye isimlendirilebilecek düzeyde değil. İkinci ve üçüncü hicrî asırlar açısından, her bir ekolün İslâm toplumunun ne kadarını teşkil ettiğini bize söyleyecek şekilde herhangi bir sayımı taahhüt edemeyiz. Ancak yine de (hadis rivâyetlerini nakleden) Muhaddisler/Ehl-i hadis sınıfının zamanla nasıl değiştiğini biraz kesinlikte söyleyebiliriz. Hicrî ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başında şaşırtacak kadar çok sayıda râvînin, sonraki Sünnî Müslümanlarca reddedilen kelâmî mezheplere bağlandıkları söylenmektedir. Öyle görünüyor ki, gelişmekte olan Sünnî toplum, safları sıklaştırdığı üçüncü asrın başlarına kadar, mezhep taraftarı/fırka mensubu hadisçilere önem vermek arzusundaydı. Bu noktada ise Kütüb-i Sitte'deki mezhep taraftarlarının/fırka mensuplarının sayısı neredeyse sıfıra düşerken, Ehl-i hadis râvîlerin sayısı süratli bir artış gösterir. Sınıfların bu muazzam

---

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, (İlave ve Dipnotlarla Çeviri) dayhan@excite.com.

1 Bk. George Makdisi, "Hanbalite Islam", Studies on Islam içerisinde; Editör: Merlin L. Swartz, New York 1981, s. 216-274; özellikle s. 262 vd.

2 Özellikle bk. W. Montgomery Watt, The Formative Period of Islamic Thought, Edinburgh 1973.

kaynaşmasını ayrıştıran, el-Me'mûn (218-233/833-848)'un engizisyonu (Mihne) olsa gerektir.³

3 Yazarın bu makalede verdiği/vardığı hükümlerin, her oryantalistik çalışmada olması gerektiği gibi, ana kaynaklara gidilerek bizzat tetkik edilmesi elzemdir. Bir örnek olarak, İmam Buhârî'nin kendilerinden hadis aldığı ve tabakat kitaplarında bid'atçı oldukları kaydedilen hocalarının isimlerini vermek isteriz: 1) İbrahim b. el-Münzir b. Abdillâh b. el-Münzir Ebû İshâk el-Hâzîmî el-Esedî el-Kuraşî el-Medenî (ö. 236), Sadûk'tur, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusundaki görüşleri nedeniyle eleştirilmiştir. 2) İsmail b. Ebân el-Varrâk el-Ezdî el-Kûfî (ö. 210), Sika'dır, teşeyyu'u nedeniyle eleştirilmiştir. 3) Bîşr b. Muhammed Ebû Muhammed es-Sahtiyânî el-Mervezî (ö. 224), Sadûk'tur, İrcâ ile itham edilmiştir. 4) Hâlid b. Mahled el-Katavânî Ebu'l-Heysem el-Becelî el-Kûfî (ö. 213/214), Sadûk'tur, Şîi'dir. 5) Hallâd b. Yahyâ b. Safvân Ebû Muhammed es-Sülemî el-Kûfî, (ö. 212/213), Sadûk'tur, İrcâ ile itham edilmiştir. 6) Saîd b. Muhammed b. Saîd Ebû Ubeydillâh el-Cermî el-Kûfî (ö. 230-), Sadûk'tur, teşeyyu' ile itham edilmiştir. 7) Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc Ebû Ma'mer el-Minkarî et-Temîmî el-Basrî (ö. 224), Sika'dır, Sebt'tir, Kaderiyye'den olmakla itham edilmiştir. 8) Ubeydullah b. Mûsa b. el-Muhtâr Ebû Muhammed el-Absî el-Kûfî (ö. 213), Sika'dır, Şîi'dir, 9) Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd Ebu'l-Hasen el-Hâşîmî el-Bağdâdî el-Cevherî (ö. 230), Sika'dır, Sebt'tir, teşeyyu' ile itham edilmiştir. 10) Ali b. Ebî Hâşîm el-Bağdâdî, Halku'l-Kur'an konusunda vakf/tevakkuf ettiği için eleştirilmiştir. el-Câmiu's-Sahîh'de itikadı bakımından Şîi, Kaderî, Mürcî', Nâsîbî, Cehmî, Hâricî, Haşebî, Kaadî v.s. olmakla itham edilen toplam 77 râvî bulunmaktadır. Bid'atçı kimliği ile tanınmış şahıslara ait olan bu sayı, 200'e yakını sahâbî olmak üzere 1600 civarında râvî adı bulunan Sahîh'in bütününe oranla azımsanmayacak kadar çoktur. Bk. Ahmet Tahir Dayhan, Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1995, s. 77-79. Hadisçilerin büyük çoğunluğu, -küfre sokan bir bid'at içinde olduğu ittifakla kabul edilmiş olması hariç- râvînin, yalandan sakındığı, şahsiyeti zedeleyici vasıflardan uzak durduğu ve ibadetlerine düşkün olduğu bilinmekte ise, kendi mezhebine başkalarını davet etmedikçe rivâyetinin kabul olunacağı görüşündedir. Bazıları ise bu vasıfta bir râvînin, sadece mezhebinin güzel gösteren ve güçlendiren rivâyetlerinin kabul edilemeyeceğini savunmuşlardır. Hadis imamlarından bir kısmı, kâfir olmayan bid'atçının rivâyetlerinin makbul olması için ileri sürülen bütün şart ve sınırlandırmaları gereksiz bularak, sadece üzerinde ittifak edilen adâletle ilgili şartları taşımalarını yeterli görmüşler, İslâm sınırları içerisinde kaldığı sürece o râvîden hadis almışlardır. Buhârî, Müslim ve diğer bazı muhaddisler bu görüştedir. (Çeviren)

Biyografik literatürden, İslâm hukukunun (şeriatin) aktarımı bakımından hadis râvîlerinin hayâtî önem taşıdığını anlıyoruz. İslâm hukukunun iki(li) temeli, Kur'an (Kitâb) ve Sünnet (Nebevî model)'tir. Sünnet, Hz. Muhammed'in söz ve fiillerini içeren hadis rivâyetleri vasıtasıyla bilinir. Her hadis rivâyeti, bir râvîler zinciri içerir; "Filanca bana, filancanın kendisine şöyle dediğini nakletti... yine filancanın ona naklettiğine göre Hz. Peygamber demiştir ki...". Bir hadisin delil değeri taşıyabilmesi için seneddeki her râvînin sika olması gerekir. Ricâl kitapları, hadis rivâyetlerini nakleden binlerce erkek (ve bir miktar da kadın) râvî hakkındaki değerlendirmeleri ihtiva eder. İbn Sa'd, Halife b. Hayyât, el-Buhârî ve diğerleri râvîlere ait sistematik biyografik sözlükleri III./IX. asrın ilk yarısında oluşturdular; İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân ve başkaları ise IV./X. asrın ilk yarısında kapsamlı ansiklopediler tasnif ettiler.⁴

Bilinen bütün hadis râvîleri içinde incelemeye en lâyık olanlar, isimleri Kütüb-i Sitte'de görülenlerdir. Bunlar, İslâm'ın üçüncü asrına mensup şu altı âlimin hadis koleksiyonlarıdır:

- el-Buhârî (ö. Buhâra civarında Hartenk, 256/870),
- Müslim (ö. Nişapur civarında Nasrâbâd, 261/875),
- Ebû Dâvûd (ö. Basra, 275/889),
- et-Tirmizî, (ö. Tirmiz, Mâverâünnehir, 279/892),
- en-Nesâî (ö. Remle ? 303/915),
- İbn Mâce (ö. Kazvin, 273/887).

Ve genellikle yukarıdaki tertibe göre sıralanırlar.⁵ Bu kitaplardaki şahısları çalışmanın ilk avantajı, yalnızca, onların İbn Hacer'in eserinde en son noktaya erişen pek çok tabakât kitabının (biyografik sözlüğün) özel konusu olmalarıdır.⁶ İkinci avantaj ise, onların Kütüb-i Sitte içinde görülmelerinin bize bir

---

4 Ricâl tenkidinin gelişimi için bk. G.H.A. Juynboll, Muslim Tradition, Cambridge 1983, 5. bölüm.

5 Örneğin el-Mizzî, (ö. Dımeşk, 742/1341) tarafından, Tehzîbü'l-Kemâl, Tahkîk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1980, I/147.

6 İbn Hacer el-Askalânî, (ö. Kahire, 852/1449), Takrîbü't-Tehzîb. Bu esasında İbn Hacer'in altı kitabın herhangi birinde görülen her bir râvîyle ilgili olarak III. ve IV. hicrî asrın büyük ricâl tenkitçilerinin yaptıkları kimlik saptamaları ve değerlendirmeleri toplayan kendi kitabı Tehzîbü't-Tehzîb'in bir damıtımıdır. Tehzîbü't-

tasvib/tasdik ölçüsü vermesidir. Şöyle ki; altı musannif hukûkî yükümlülükler tesis edecek bir gözle çalıştılar ve bu yüzden râvilerini özel bir dikkatle elemeye yöneldiler. (Benim altı kitabı sadece o çağdaki hukukla ilgili olmaktan çok terğibe yönelik musennefâtla kıyasladığıma dikkat ediniz.) Fikhî koleksiyonlar içinde bu altısı, Sünnî Müslümanlar arasında özel bir itibar (asla resmî ve yasal bir statü değil) kazandı ve bu bir anda meydana gelmedi. Hâkim en-Neysâbüri ve el-Hatîb el-Bağdâdî'ye ait olanlar gibi V./XI. yüzyıl risaleleri henüz Kütüb-i Sitte'yi dikkate almamış ve onların hep birlikte ele alınışı ancak VI. yüzyılda başlamıştır.⁷

İbn Hacer, Kütüb-i Sitte'deki râvileri on iki tabakaya ayırır:

1. Hz. Peygamber'in arkadaşları (Sahâbe),
2. Tâbiûn'un en yaşlıları/büyükleri; keza Hz. Peygamber'in, kendisini görmeyen çağdaşları (muhadramûn). Örn. İbnü'l-Müseyyeb (ö. 94),

---

Tehzîb ise hemen hemen Mizzi'nin her bir râvînin Kütüb-i Sitte'ye katkısının ayrıntılı tahlilini işleyen Tehzîbü'l-Kemâl'ine dayalıdır. O da dönüşümlü olarak el-Cemmâilî'nin (ö. Kahire 600/1203) el-Kemâl fi Ma'rifeti'r-Ricâl'ine dayanır. Bk. Brockelmann, GAL, I/606. Zehebî (ö. Dimeşk, 748/1348)'nin el-Kâşif'i de Takrîb ile aşağı yukarı aynı alanı kapsar; ancak çok daha az tarih içermekle ma'lûldür.

- 7 el-Hâkim en-Neysâbüri (ö. Nişapur, 404/1014), Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs, Kahire 1937; el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. Bağdat, 463/1071), el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye, Haydarâbad 1357. İbn Mâce'nin Sünen'i altı kitap içinde en az güvenilir mevkiye sahiptir. en-Nevevî (ö. Nevâ, Suriye 676/1277), sünnetin beş ana kaynağı olduğunu, altıncıyı zikredenlerin ise Sünen-i İbn Mâce'yi sayanlar ile İmam Mâlik'in (ö. Medine, 179/795) Muvatta'ını sayanlar arasında ikiye ayırdığını ifade eder. Bir sonraki asra ait eserinde İbn Haldûn (ö. Kahire 808/1406) türünün en önde gelen sekiz hadis musannefinin ismini verir; ancak İbn Mâce'yi aralarında zikretmez. (el-Mukaddime, Beyrut 1900, tıpkı basım 1978, s. 442). Çağdaş araştırmacılar, İbn Mâce'nin güvenilirliğini onun usûl açısından zayıf olan hadis rivâyetlerini içermesine hamletmişlerdir (örn. Brockelmann, I/171). Bununla birlikte Takrîb üzerine yaptığım incelemem gösteriyor ki, İbn Mâce'nin Sünen'inde diğerlerinden daha fazla sayıda güvenilirliği bilinmeyen (mechûl) veya kesin olarak güvenilir olmadığı düşünülen (daîf) şahıs bulunmasına rağmen, İbn Mâce diğerlerinin almadığı bir mezhep mensûbuna nâdiren güvenmiştir. Öyleyse onun Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmesi III. ve IV. asır muhaddislerinin mezhep mensuplarını nasıl telakki ettiklerine dair tabloyu değiştirmemelidir.

3. Tâbiûn'un orta kuşağı. Örn. Hasan el-Basrî (ö. 110) ve İbn Sîrîn (ö. 110),
4. Çoğunlukla Tâbiûn'un büyüklerinden nakil yapan müteakip nesil. Örn. Zührî (ö. 125?) ve Katâde (ö. 118?),
5. Tâbiûn'un küçükleri ve ancak bir-iki sahâbîden rivâyette bulunanlar. Örn. el-A'meş (ö. 148),⁸
6. Beşinci kuşağın çağdaşı olup, herhangi bir sahâbî ile karşılaştığı bilinmeyenler. Örn. İbn Cüreyc (ö. 150),
7. Etbâu't-Tâbiîn'in büyükleri. Örn. Mâlik (ö. 179) ve es-Sevrî (ö. 161),
8. Etbâu't-Tâbiîn'in orta kuşağı. Örn. İbn Uyeyne (ö. 196) ve İbn Uleyye (ö. 193),
9. Etbâu't-Tabiîn'in en sonuncuları/küçükleri. Örn. Yezîd b. Hârûn (ö. 206) eş-Şâfîi (ö. 204), Ebu Dâvud et-Tayâlisî (ö. 203?) ve Abdurrezzâk (ö. 211),
10. Bizzat Tâbiûnla karşılaşmamış olup Etbâu't-Tabiîn'den (/Tebeu'l-Etbâ'dan) hadis alanların en yaşlıları/büyükleri. Örn. Ahmed b. Hanbel (ö. 241),
11. Etbâu't-Tabiîn'den (/Tebeu'l-Etbâ'dan) nakilde bulunanların orta tabakası. Örn. ez-Zühli (ö. 258) ve el-Buhârî (ö. 256),
12. Etbâu't-Tabiîn'den (/Tebeu'l-Etbâ'dan) rivâyet edenlerin en sonuncuları/küçükleri. Örn. et-Tirmîzî (ö. 279) ve üçüncü asrın sonunda yaşayan diğerleri.⁹

Açıkçası İbn Hacer, hadisçileri doğum ya da ölüm tarihlerine göre değil, râvîler zincirindeki yerlerine göre sınıflandırmaktadır. Biz birçok hadisçi için doğrudan doğruya tarihlere göre çalışmayı tercih edebiliriz; ancak kesin tarihlerden yoksun bulunuyoruz.

Kütüb-i Sitte, antropomorfizm (tecsîm) ve gizli küfür (zendeka) dahil, geniş bir günahlar dizisiyle itham olunan râvîleri içine alır; bununla birlikte en

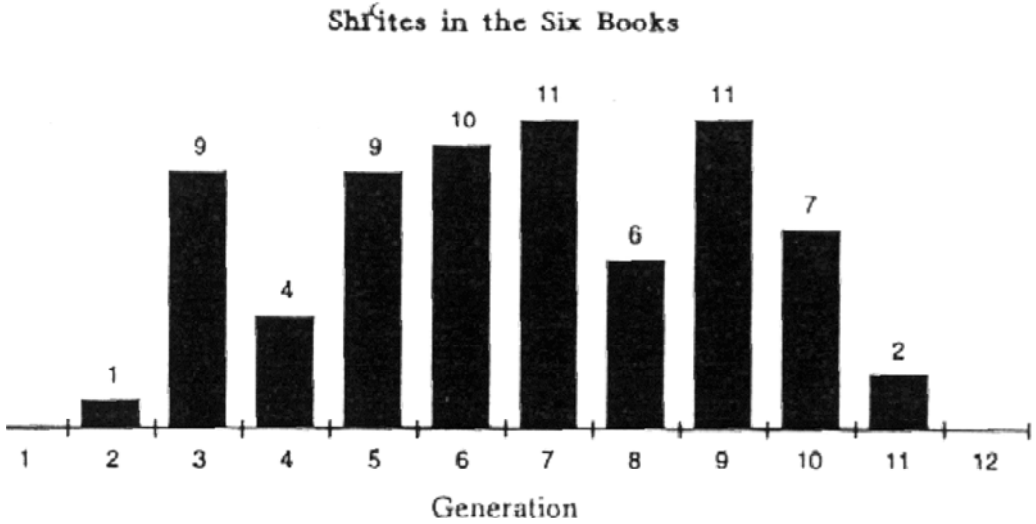
---

8 Yazarın bu tabaka için; "Tâbiûn'dan rivâyette bulunanlar" şeklinde yaptığı tanımlama, kitabın aslına bakılarak tarafımızdan tashîh edilmiştir. Diğer maddelerdeki bazı küçük hatâlar da aynı şekilde düzeltilmiştir. (Çeviren)

9 Takrîb, Kahire, tarihsiz, 1960?, I/5 vd.

yaygın olan, büyük farkla Şîilik, İrcâ ve Kader'dir. En geniş grubu Şîa oluşturur. Râvîlerin pek çoğu (70 tanesi) Şîî diye isimlendirilmiştir. (Şîiyyûn, Kâne fihi teşeyyu', Rumiye bi't-teşeyyu', Kâle fi't-teşeyyu' vb.).

Tablo 1: Kütüb-i Sitte'deki Şîiler

Bunlar, şimdi genellikle “Zeydiyye” olarak tanınan, Ali’yi Osman’a tercih eden fakat Ebû Bekr ile Ömer’i reddetmeyen sınıftır.¹⁰ Eğer İbnü’n-Nedîm (tahminen 380/990’lar): “Muhaddislerin çoğu, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Sâlih b. Hayy ve oğulları gibi, bu ekole mensuptur” demekte haklıysa¹¹, standart ricâl kitapları onları çok eksik tanıtmışlar demektir.¹²

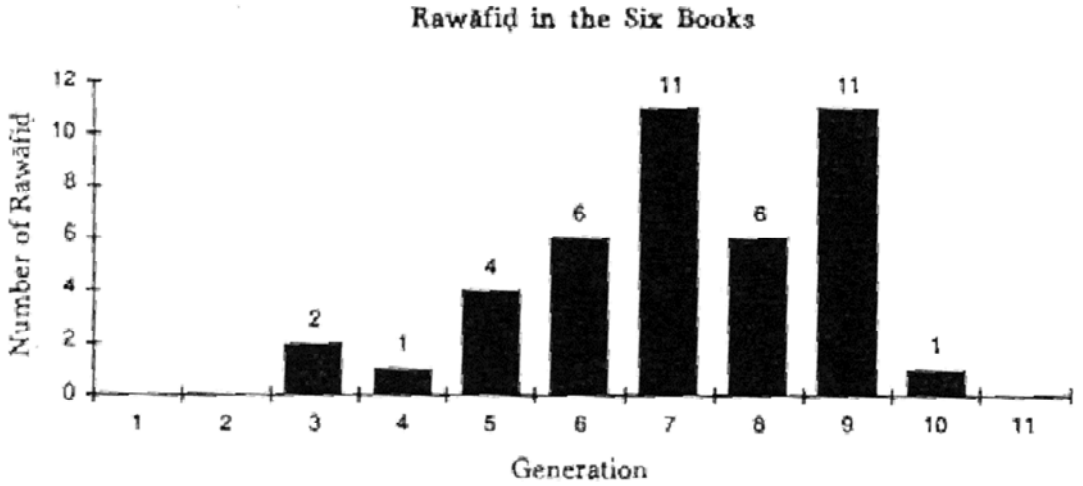
10 Bk. İbn Hacer, Tehzîb, Haydarâbad 1325-1327, I/93 vd.

11 K. el-Fihrist, Editör: Gustav Fluegel, Leipzig 1872, s. 178.

12 Hoca ve dost çevresini Mu’tezile kelâmcıları ile Fârâbî okulundan yetişen mantıkçıların oluşturduğu İbnü’n-Nedîm’in ılımlı bir Şîî olduğunu ortaya koyan güçlü deliller bulunmaktadır. İbn Hacer Lisânü’l-Mîzân’da (V/72-73) onun hakkında menfî yönde kanaat serdetmiştir. İbnü’n-Nedîm’in bazı Sünnî âimlerden söz ederken “Haşviyye’dendir” ifadesini kullanması, Ebu’l-Hasen el-Eş’arî’yi Cebriyye’den sayması, karşıt görüşlü ulemâyı değerlendirmede yanlı davrandığı yönünde ipuçları vermektedir. Bk. Metin Yurdağur, “İbnü’n-Nedîm”, DİA, XXI/171-172. (Çeviren)

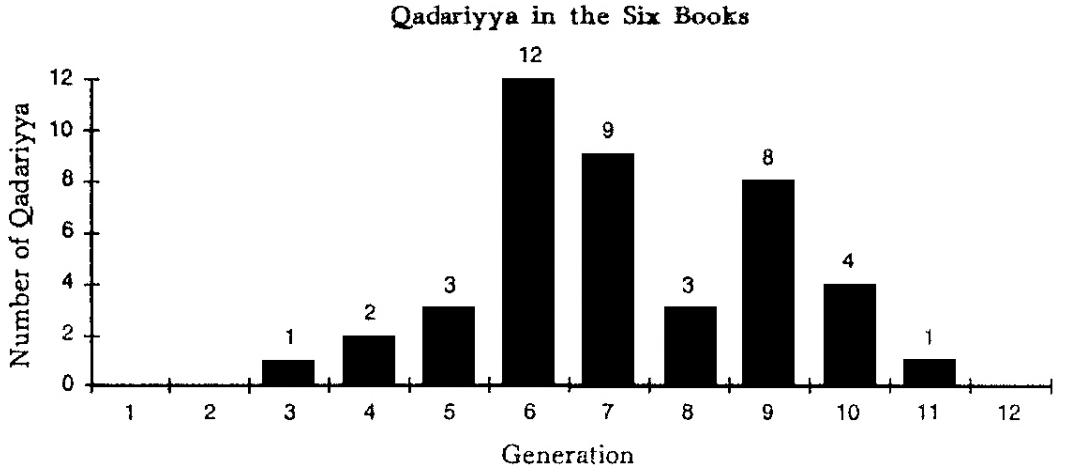
Yirmi Şii'den oluşan daha küçük bir grup ise Ali ve onun soyuna aşırı sevgi beslemekle kalmayıp aynı zamanda Ebû Bekr ve Ömer'in meşruiyetini tartışan "Râfizîler" (Râfidiyyün, Rumiye bi'r-Rafd)dir.

Tablo 2: Kütüb-i Sitte'deki Râfizîler

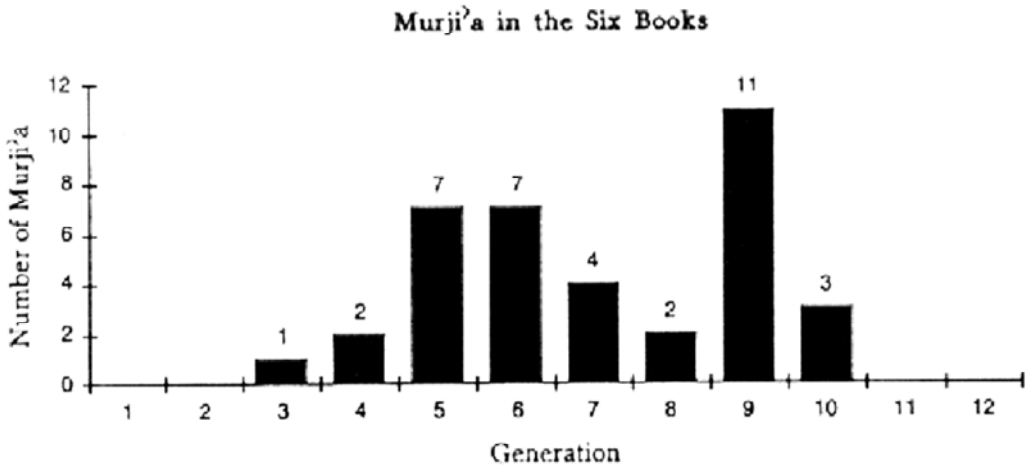
7 ilâ 9. tabakalarda sayıları artan "Şiîler", 10. tabakada çok daha bariz şekilde azalmaktadır.

Sonraki en geniş mezhebî grup, daima "Kaderiyye" diye tanımlanır; yani hür iradeye inanan ve kaderin kayıtlanması fikrine karşı çıkanlar.

Tablo 3: Kütüb-i Sitte'deki Kaderîler

Görüldüğü üzere, en büyük sayı 6. tabakadan 9.'ya doğru düşmektedir.

Fırka mensuplarına ait son büyük grup ise, iman derecelerinin varlığını reddeden ve Mekke'ye doğru namaz kılan herkesin kurtuluşa ereceğine inanan "Mürchie"dir (Rumiye bi'l-ircâ).

Tablo 4: Kütüb-i Sitte'deki Mürçi'ler

Hiç şüphesiz sonraki bazı ricâl kitapları bu fırkayı eksik tanıtmışlardır. Örneğin İbn Hacer, İmam Ebû Hanîfe'yi (ö. 150) Mürci' olarak teşhis etmez. Oysaki ilk ehl-i bid'at araştırmacıları (heresiographers), onu daima bu ekolün öncüsü olarak tanımlamışlardır.¹³ Mürchie 9. tabakadan sonra (Râfizilerden sadece daha az bir hızla) birden bire azalır.

Geri kalan gruplar daha küçüktür. İbn Hacer on bir râvîyi, Muâviye'nin Ali'ye tafdilini reddeden "nasb" görüşüne bağlı olmakla tanıtır.¹⁴ Bunlardan dördü 3. tabakada, ikisi 5. tabakada yer alırken, 7 ile 10 arasındaki her tabakaya birer tane düşer. Hâricilerin görüşüne inanan altı kişi ise 6. tabakadan sonra görülmez. Bazı muhaddisler, "re'ye" yani hukûkî kâideye bağlı oldukları için billhassa kötülenmiştir. Bununla birlikte çağdaşlar İmam Mâlik'i de re'y'le tanımlamışlardır. Halbuki re'y, çok güçlükle sapık bir teoloji addedilebilir.¹⁵ Nihayet "vakf" bid'atini savunan, Kur'an'ın mahlûk olduğunu veya olmadığını söylemekten geri duran üç kişi, kaçınılmaz biçimde 10. ve 11. tabakaya düşmektedir.

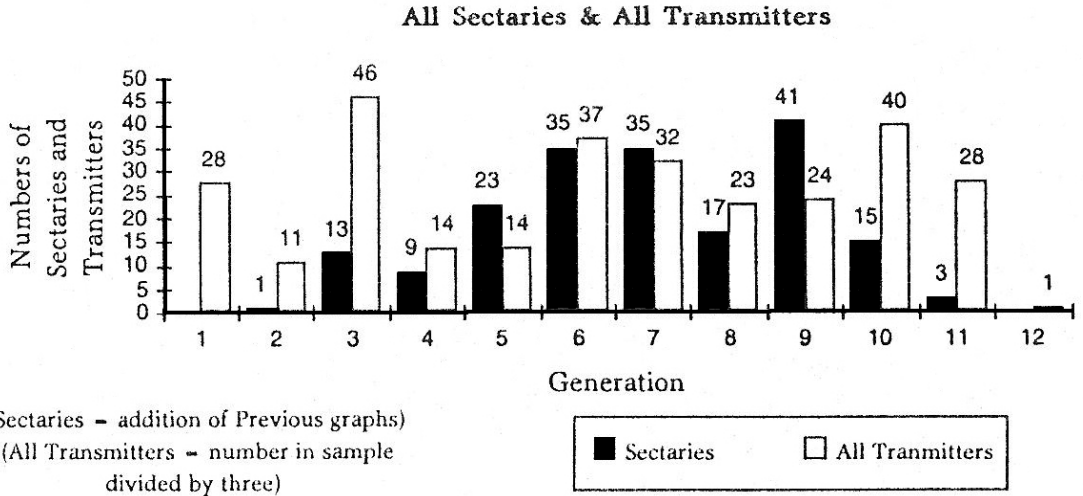
Son grafiğim, tüm fırka mensuplarının birleştirilmiş sayılarıyla, her bir tabakadaki bütün râvîlerin orantılı miktarını karşılaştırmaktadır.

---

13 Takrîb, II/303. Diğer bid'at araştırmacıları arasında bk. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. Bağdad, 324/935), Die dogmatischen Lehren (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn), Editör: Helmut Ritter, 2. baskı Wiesbaden 1963, s. 13.

14 Tam tersine Nâsibiyye ya da Ehlü'n-Nasb; Hz. Ali'ye buğzeden ve başkalarını ondan üstün gören fırkadır. Bk. Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, "na sı be" maddesi; İbn Hacer, Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî, Kahire 1986, s. 483. (Çeviren)

15 Bk. İbn Hacer, Tehzîb, VI/52 (Abdullah b. Nâfi', Mâlik'in re'yini bilirdi); Ebu Nuaym el-İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, Kahire 1934-1938, IX/97 (İbn Verâ Ahmed b. Hanbel'e, Mâlik, es-Sevrî ya da el-Evzâî'den hangisinin re'yini tahsil ettiğini sorar); İbn Ebi'l-Vefâ, el-Cevâhiru'l-Mudîe, Haydarâbad 1332, II/117 vd. (Nâsır b. Yahyâ Ebû Hanîfe'nin re'ye dayanmasını Mâlik'i örnek vererek savunur. Ahmed b. Hanbel tarafından kabul edilir); ez-Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, Beyrut 1983, s. 79 (İbn Abdî'l-Hakem bir talebeyi, Mâlik'in re'yini yaymaya davet eder).

Tablo 5: Tüm Fırka Mensupları ve Tüm Râviler

İlk üç kuşak içinde çok az miktarda fırka mensubuna dikkat edilmiş olması şaşırtıcı görünmüyor. Bu aslında, ilk neslin hatâdan berî olduğu (ta'dilu's-sahâbe) şeklindeki akîdenin ve bu kusursuzluğun Tâbiûn'a da uzatılması görüşünün güçlü olmasının bir gereği idi.¹⁶

9. tabakaya (III. yüzyıl başlarına) veya yaklaşık ricâl literatürünün oluşturulmaya başladığı zamana kadar, fırka mensuplarının sayısının tüm râvilerle oranı aşağı yukarı sabit kalır. Bu sayı, -önceki tüm râvilerden daha fazlası bulunsa bile- 10. tabakadan itibaren düşer.

Fırka mensuplarının sayısındaki düşüş, kısmen, reddedilen kelâmî mezheplerin kayboluşu; Kaderiyye'nin Mu'tezile tarafından, Mürcie'nin de yeni Sünnî toplum tarafından absorbe edilişi ile açıklanabilir.

Ahmed b. Hanbel kuşağının onları şiddetle reddetmesi sebebiyle sayılarının düşmüş olması da akla yakın görünüyor. Reddedilmelerinin bir sebebi de, Sünnî râvilerin alabildiğine artışıyla, fırka mensuplarına artık eskisi kadar önem vermeye gerek kalmaması idi. İlk büyük ricâl uzmanı Yahyâ b. Saîd el-

¹⁶ Ta'dil hakkında bk. Juynboll, s. 190-202. Sürekli reddedilmiş bir hadis: "Beni gören, beni gören herhangi birini gören ve beni gören birini göreni gören herkes mübârektir". İbn Adıyy, el-Kâmil fi'd-Duafâ, Beyrut 1984, I/212, III/977.

Kattân'ın (ö. Basra, 193/813) -aksi halde çok şey kaybolacağından- mezhep taraftarlarından nakilde bulunmayı kesin olarak savunduğu nakledilmiştir.¹⁷

Safları birleştirmenin şüphesiz daha mühim bir sebebi de, Halife el-Me'mûn tarafından 218/833'te başlatılan ve yaklaşık yirmi yıl boyunca yürürlükte kalan Engizisyon (Mihne) idi.¹⁸

Ehl-i hadis'in 10. tabakada şahit olduğumuz toplam sayısındaki keskin artışı, bizzat Mihne teşvik etmiş olmalıdır. Elbette ki gözlenen bu artış, sonunda galip gelen Ehl-i hadis fırkasının gücünü gösterir. Uğruna din adamlarının alenen sorguya çekildiği doktrin Mu'tezîlî idi; yani "Kur'ân zaman içinde yaratılmıştır". Mihne hâdisesi aynı zamanda, ekseriyetle, Şii desteğini alan bir teşebbüs idi ve onun el-Mütevekkil tarafından durdurulmasıyla birlikte Şiilere karşı sert tedbirler alındı.¹⁹ Şu halde Gelenekçi/Sünnî reaksiyonun, özellikle Şii karşıtı olmasını beklemeliyiz. Ve bu beklenti, Rafizî râvîlerin sayısındaki düşüşün ânîliğiyle doğrulanmaktadır.

Sünnî muhaddislerin, kendi çağdaşlarındaki itikâdî sapıklıklara artık göz yummayışlarına rağmen Ehl-i Sünnet itikâdının yeni anlayışı, yalnızca mâzi-

---

17 Ali b. el-Medinî Yahya b. Saîd'e, Abdurrahman b. Mehdî'nin: "Ehl-i Hadis arasında bid'atte baş çeken herkesi reddederim" dediğini söyleyince, Yahya b. Saîd güldü ve şöyle dedi: "Peki Katâde'ye (Basralı, Kaderî, ö. 118/736 veya 737) ne yapacak? Ömer b. Zerr el-Hemedânî'ye (Kûfeli, Mürcî, ö. yaklaşık 150-170ler) ne yapacak? İbn Ebî Ravvâd'a (Mekkeli, Mürcî, ö. 159?/775 veya 776) ne yapacak?". Yahya diğer pek çoğunu saydı ve sonra: "Eğer Abdurrahman bu sınıfı terkederse, çok şeyi terketmiş olur" dedi. el-Hatîb el-Bağdâdî, Kifâye, s. 129; krş. İbn Hacer, Tehzîb, VIII/353.

18 el-Mütevekkil h. 234'te Kur'an tartışmasına son verilmesini istedi ve önde gelen din adamlarını Mu'tezîlilik aleyhinde va'zetmeleri için görevlendirdi; lâkin Mihne sebebiyle tutuklanan mahkumların salıverilmelerini emrettiği h. 237'ye kadar bu gerçekleşmedi. İbnu'l-Cevzi, el-Muntazam, Köprülü, no: 1175. Ayrıca bk. 234, 237. Standart anlatım için bk. Walter M. Patton, Ahmed Ibn Hanbal and the Mihna, Leiden 1897. Ayrıca bk. Dominique Sourdel, "La politique religieuse du calife abbaside al-Ma'mûn", Revue des études islamiques, sayı: 30, 1962, s. 26-48; Josef van Ess, "Ibn Kullâb und die Mihna", Oriens, sayı: 18-19, 1965-1966, s. 92-141.

19 Jourdel ve Van Ess'den başka bk. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, Editör: C. J. Tornberg (yeniden basım), Beyrut 1965-1967. Bk. 235, 236.

nin meşhur râvîleri tarafından kurulan şüpheli itikâdî münâsebetleri görmezden gelme şeklinde geriye yansıtıldı (Ebû Hanîfe'nin ircâ'sı gibi). Bu, kendi hayatlarında son derece hürmet görmüş insanların aforoz edilmesi ve isimlerinin kayıtlardan silinmesi şeklini almadı. Sünnî itidâli bu noktada, Origen (185-254)²⁰ gibi şahsiyetleri vefatlarından sonra gelişen ortodoksluğun esaslarına dayanarak mahkûm eden Hıristiyanlar arasındaki izâfî taassuba tezat teşkil eder.

---

20 İncil müfessiri, Hıristiyan teolog. İskenderiye'deki Katetik (catechetical) ekolün temsilcilerinden. İlk eğitimini dindar olan ailesinden aldı. 204'te onsekiz yaşlarında iken Papa/Patrik Demetrius (ö. 232) tarafından Clement'in yerine İskenderiye Hıristiyan Okulu'nun başına getirildi. Oruç, gece ibadeti ve aza kanaat gibi zâhidâne hayat tarzına öncülük etti. Filistin'e yaptığı beş seyahatin sonuncusunda, kıyı kenti Kaysariyye (Caesarea) piskoposu Theoctistus tarafından papazlığa yükseltildi. İzni dışında böyle bir makama getirilmesine öfkelenen Demetrius'un İskenderiye'de topladığı konsil tarafından hakları elinden alınarak aforoz edildi ve 231'de Mısır'dan çıkarıldı. Kaysariyye'ye yerleşerek okul açan ve Hıristiyanlık üzerine dersler vermeye başlayan Origen, burada Yuhanna İncili'nin tefsirini tamamladı. Neoplatonizm'in kurucularından Yunan filozofu Ammonius Saccas'ın derslerini dinledi. Günümüze kadar ulaşan ve Hıristiyan sistematik teolojisi üzerine yazılmış en eski bilimsel eser olan *De Principiis*'i kaleme aldı. 249-251 arasında Roma İmparatoru Trajan Decius'un Hıristiyanlara uyguladığı baskı ve zulüm sırasında tutuklanarak ağır işkence gördü. Serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra aldığı yaralar nedeniyle öldü. Dördüncü yüzyıl sonunda İskenderiye Patriği Theophilus (ö. 412) tarafından tekrar aforoz edildi. Keza Aziz Jerome (ö. 420) tarafından da aforoz edildi. Britanya Ortodoks kilisesi, beşinci ve altıncı yüzyılda topladığı konsillerde, kiliselerde Origen'in öğretilerinin okunmasını yasakladı. 2007 yılında Papa 16. Benedict, Vatikan'daki bir Çarşamba vaazında Origen'in ibadet ve kilise şerhinden övgüyle bahsetmiştir. Daha fazla bilgi için bk. *The Encyclopedia of Philosophy*, Editör: Paul Edwards, Macmillan Publishing Co., USA 1967, V/551; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Editör: F.L. Cross, E.A. Livingstone, Oxford University Press 1985, s. 1008-1010; <http://www.newadvent.org/cathen/11306b.htm>; <http://en.wikipedia.org/wiki/Origen>. (Çeviren)